

Àbùdá Ajẹmọ-Fonólójì Èka-Èdè Ifẹ̀

Adekunle, Moses Adédire, PhD

Àṣamò

Àbùdá àdání èka-èdè kòḡkan ni ó mú kí èka-èdè kan yàtò sí èkejì. Àbùdá àdání ajẹmọ fonólójì èka-èdè jẹ ara àbùdá tí ó fi ipa tí èka-èdè kó lórí àkọtọ àti imọ ajẹmọ fonólójì èdè náà hàn lápapọ. Nítorí náà, àlàyé lórí àwọn àbùdá ajẹmọ fonólójì èka èdè yóò jẹ ìrànwọ láti tọka sí àbùdá àdání irufẹ èka èdè bẹẹ, èyí tí ó mú kí ó yàtò sí àwọn èka-èdè míràn tí wọn jọ ní orírún kan náà. A gbìyànjú láti ẹ àlàyé nípa àwọn fónìmù kòḡkan tí èka-èdè Ifẹ̀ ní ẹ àmúlò. A gbé àlàyé wa lórí imọ̀ ìbílẹ̀ elèdè gégé bí ọmọ bíbí ilẹ-Ifẹ̀ ní ipínlẹ̀ Ọsuntí ógbé pẹ̀lù iyá àgbá láti ọdún méjì titi di ọdún metadinlógún. A kíyèsí i pé àwọn fónìmù bí i/gw/àti/gh/súyo nínú èka-èdè Ifẹ̀. Bákan náà, àbò iwádíí wa fihàn pé fónìmù àránmùpẹ̀ méta “an” “un” àti “in” nikan ni èka-èdè Ifẹ̀ ní lò. Èwẹ, a gbìyànjú láti fẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé fónìmù ọ̀tòtò ni ó yẹ kí àwa onímọ̀ èdà-èdè Yorùbá ka fónìmù/n/àti/l/sí. Ààbò isẹ̀ iwádíí yìí jẹ́ kí á mọ̀ pé èka èdè Ifẹ̀ kò ní àwọn fòdùn bí i [ʃ], [w], [h] àti [ɛ] bí wọn ẹ̀ wà nínú olórí èka-èdè Yorùbá. Àkíyèsí wa lórí fónìmù fáwèlì “a” tábí “an” kín àbá Pulleyblank (1988) lẹ́yin pé fónìmù “an” ni ó jẹ́ ojúlówó fónìmù nígbà tí fòdùn “on” jẹ́ èdà rẹ̀. Èrò yìí yàtò sí èrò àwọn onímọ̀ èdè míràn pé fónìmù “on” jẹ́ ojúlówó fónìmù nígbà tí “an” jẹ́ èdà rẹ̀ (wo Bámgbósé 1990 àti Owólabí 1989). Pẹ̀lù àwọn àkíyèsí imọ̀ tuntun tí a rí nínú isẹ̀ iwádíí yìí, a dàbàà pé kí onímọ̀ èdà-èdètíójómo ìbílẹ̀máa ẹ̀ isẹ̀ iwádíí lèèdèwọn lórí. Èyí ni yóò sì jẹ́ kí wọn lè fa ọ̀pọ̀ èkọ̀ tuntun tí ó ẹ̀ ẹ̀ gbáralẹ̀ yọ nínú ààbò isẹ̀ iwádíí wọn.

Kókó àyẹ̀wò: ifónká, isọ̀diránmù, itìsìwájú idí ahọ̀n, ààrin gbùngbùn, èka èdè, Ifẹ̀

Ifáàra

Àwọn iyàtò péé péé tí ó máa n súyo láàrin àwọn èdè tí wọn jọ jẹ ọmọ iyá kan náà ni ìpílẹ̀ àwọn èka-èdè. Iyẹn ni pé bí “Ìbàdàn kò ti pé méjì” gégé bí àwíjare ọ̀jòg-bón Awóbùlúyì (2013) bẹẹ gégé ni pé kò sí èdè méjì lágbàáyé tí kò ní ibi tí wọn ti yàtò sí ara wọn.

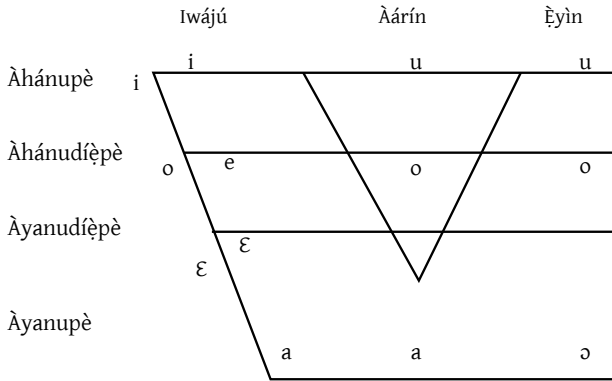
Lódótó ni pé abẹ̀ ipín sí àwọn èka-èdè Ààrin-gbùngbùn ní àwọn onímọ̀ gírámà àti èdà-èdè Yorùbá pín èka-èdè Ifẹ̀ àti àwọn èka-èdè míràn bíi: Ijẹ̀ṣa, Èkitì, Àkúrẹ̀ àti Mòbà sí, ó fojú hàn kedere pé èka-èdè Ifẹ̀ ní àwọn àbùdá kan tí ó mú kí ó yàtò sí àwọn èka-èdè yòókù tí wọn jọ wà làbẹ̀ ipín sí Yorùbá Ààrin-gbùngbùn. Àwọn àbùdá aṣeyàtò yìí ni a lè rí nínú gbogbo ìpele èka imọ̀ èdà-édé bíi: fonólójì, mofólójì, síntáàsì àti sẹ̀máántíkì. Kí ẹ̀mi wa má baà a bọ̀kèlẹ̀ kojá ọ̀nà ọ̀fùn wa nínú pépà yìí ló mú kí a yàn láti wo àwọn àbùdá ajẹmọ-imọ̀ ìrò-ifọ̀ èka-édé Ifẹ̀ nikan nínú isẹ̀ yìí. A ó gbìyànjú láti ẹ̀ àlàyé lẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ nípa àwọn ìrò fíinù (èyí kò yẹ̀ mi) àti fónìmù tí ó wà nínú èka-édé Ifẹ̀. Bákan náà, a ó ẹ̀ àfihàn àwọn ipa tí èkọ̀ nípa ìrò-ifọ̀ àti fónìmù èka-édé Ifẹ̀ kó nínú isẹ̀ iwádíí gírámà olórí ẹ̀-

ka-édé Yorùbá tí a mò sí Yorùbá Àjùmòlò. Ní bá yìí, a ó bèrè àlàyé lórí àwọn Ìró fàwẹ̀lì ẹ̀ka-édé Ifẹ̀ (EDF).

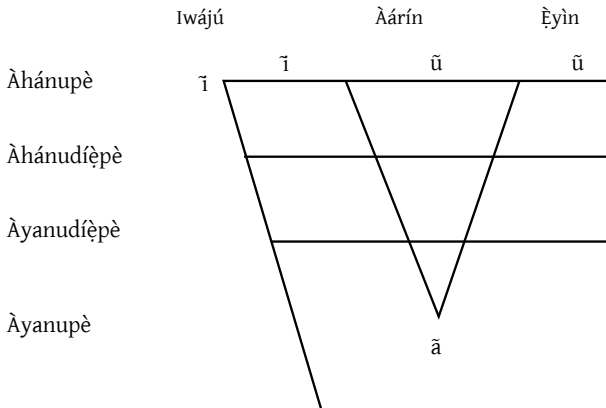
Ìró Fàwẹ̀lì Ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀

Ojúlówó ìró fàwẹ̀lì àrànmúpè méje àti àrànmúpè méta ló wà nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. Àwọn ìró fàwẹ̀lì yìí ni a Ẹ̀ àfihàn wọn nínú àtẹ̀ isàlẹ̀ yìí.

a. Àtẹ̀ Fàwẹ̀lì Àrànmúpè

b. Àtẹ̀ Fàwẹ̀lì Aránmúpè

(A ò fẹ̀ Ẹ̀ àpẹ́júwe àwọn ìró yìí ní òkọ̀ọ̀kan. Wo Owólabí 1989 fún àlàyé kíkún).

Àlàyé nípa Ifónká àwọn Ìró Fáwẹ̀lì Èka-èdè Ifẹ̀

Àwọn ìró fáwẹ̀lì tí a ẹ̀ àfihàn wọn nínú àtẹ̀ méjèjèì yìí ní a fẹ̀ tọ̀ka sí ifónká wọn nínú àwọn òrò onísílébù kan tàbí onísílébù méjì.

1. /i/ /ɛ̃/

rí sọ

ibi ọ̀rọ̀

/o/ /e/

rò dé

oko ewé

/ɛ/ /u/

sẹ̀ lù

ẹ̀sẹ̀ iṣu

*uṣu

/à/

ra

ara

Ìdí tí a fi lo “*” láti ya “uṣu” sọtò ni pé èka-èdè Ifẹ̀ kì í fi fáwẹ̀lì “u” bèrẹ̀ ọ̀rọ̀ kan-kan tó ní ihun FKF. Awóbùlúyì (1998: 6) náà mẹnù ba àkíyèsí yìí. Ó sọ pé:

Bí ó bá yẹ̀ ní ti Ifẹ̀ àti Ayédé tí tí lọ̀ dé Ìsàn ní ilẹ̀ Èkìtì, gbogbo èka-èdè wònyí ni ó ní àyè gba fáwẹ̀lì “u” ní ìbèrẹ̀ ọ̀rọ̀.

Sùgbón kan tí a rí tọ̀ka sí nínú iṣẹ̀ Awóbùlúyì (1998) ni iye ìró fáwẹ̀lì tó wà ní ipínsówòdò àwọn èka-èdè Ààrin-gbùngbùn nípa iṣàmúlò fáwẹ̀lì àìránmúpè mèsàn-án. Awóbùlúyì (1998) sọ pé:

Bí a bá yọ̀ èdè Mọ̀bà àti ti Ayédé tí tí lọ̀ dé Ìsàn, púpọ̀ nínú àwọn èka-èdè wònyí ni ó ní fáwẹ̀lì àìránmúpè mèsàn-án, iye (i, e, ɛ, a, ɔ, o, u, ɪ, U). Àbùdá yìí nikan ni ó yà wọn sọtò gédégédé sí gbogbo àwọn èka-èdè Yorùbá yòókù.

Ohun tí iṣẹ̀ yìí n ẹ̀ àfihàn rẹ̀ ni pé ìró fáwẹ̀lì àìránmúpè méje (a, e, ɛ, i, o, ɔ, u) ló wà nínú èka-èdè Ifẹ̀ ní ilòdì sí èrò Awóbùlúyì (1998), Olúmúyìwá (2006) àti Adéníyí (2005). Àwọn ìró fáwẹ̀lì àìránmúpè tí a ẹ̀ àfihàn wọn nínú àtẹ̀ òkè yìí ni a lè tọ̀ka ifónká wọn bá yìí:

2. /ĩ/ /ã/

dín ighán

/ũ/ ẹ̀fan

fún ọ̀pón

oḍún ogbòn

Ìdí tí a fi lo òpò àpèrè látí ṣe àfihàn ifónká/ã/ni pé/ã/ló máa ní je yọ ní àwọn ò-gangan ifónká tí/ṣ/ti máa ní je yọ nínú olórí-ẹka-èdè Yorùbá. Bí àpèrè

3. Olórí Ẹka-èdè Ẹkà-èdè Ifẹ
- (i) oṣon opán
 - (ii) efon efan
 - (iii) ibon iban

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé/ḗ/kò sí nínú fawèlì àránmúpè ẹka-èdè Ifẹ̀ gégé bí kò ṣe sí nínú àwọn ẹka-èdè yòòkù tó wà lábẹ̀ ipínsòwòḍo Ààrin-gbùngbùn Yorùbá, síbẹ̀, ẹka-èdè Ifẹ̀ kò ní/ṣ/. “/ṣ/” tí ó jẹyọ nínú “omọ” ni a lè ṣàlàyé ní ọ̀nà mèjì bá yìí:

- 4. (i) Ó lè jẹ̀ pé “omọ” gégé bí eyọ ọ̀rọ̀ kò sí nínú àwọn àkà-ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ ẹka-èdè Ifẹ̀. Ẹka-èdè Ifẹ̀ ní ọ̀rọ̀ míràn nínú oṣùwọn àkà-ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ ẹka-èdè náà, iyẹn ni “ikókó” tí wọn ní lò fún un.
- (ii) Ó lè jẹ̀ nípa isòdiránmú ni/ɔ/fi yí padà di/ṣ/, èyí tó jogún àbùdá aránmú látí ara/m/tó jẹ̀ kónsónàntì aránmúpè (Napoli 1996 àti Oyèbádé 1992) ní ó fa tí “ṣ” fi wà nínú “omọ.” A tún lè sọ péipa òfin ipààròrò fawèlì nínú itàn idàgbàsókèèdè Yorùbá gégé bí àlàyé Adékúnlé (2019) lo mú kí fawèlì/a/ti/ó yẹ kíó wà léyìn/m/di/ɔ/. Èyí kí í ṣe ohun tuntun tí a bá ránti pé “Qma” ni èdè Ìgalá àti Ìṣẹ̀kírí tí itàn èdè sọ pé wọn jẹ̀ ibátan èdè Yorùbá ní lò tí di àsikò yìí. (Awóbùlúyì2001:9).

Nítórí náà, àwíjare Adéníyì (2005:46) pé ijẹyọ fawèlì àránmúpè mèsàn-án àti fawèlì aránmúpè méje tí ó wà nínú àwọn ẹka-èdè Ààrin-gbùngbùn ló mú kí ànkóò fawèlì wọn já gaara kò ṣeé gbára lé. (Why don't you just exempt Ifẹ̀ dialect only instead of over-generalising all CY dialects).A lè sọ pé jíjá gaara ànkóò fawèlì ẹka-èdè Ifẹ̀ wáyé nípa òfin ihun ọ̀rọ̀ tí ẹka-èdè náà ní ṣàmúlò. (wo Adékúnlé 2018).

Iró Kónsónàntì Ẹka-èdè Ifẹ̀

Ìró kónsónàntì mètadínlógún (17) (This is not necessary)lọ wà nínú ẹka-èdè Ifẹ̀. Àwọn iró náà ni: [b, d, f, g, gb, gh, gw, j, k, l, m, n, kp, r, s, t, y]

Gbogbo àwọn iró kónsónàntì yìí ni a ṣe àfihàn wọn nínú àtẹ̀ yìí:

	Àfẹ̀jì-ètẹ̀-pẹ̀	Àfeyínfètẹ̀pẹ̀	Àfẹ̀rígipẹ̀	Àfàjápẹ̀	Afàfáséfètẹ̀pẹ̀	Àfàfásé - fit-ánánápẹ̀
Aṣẹ̀nupẹ̀	B		t d	k g	kp gb	
Afúnnupẹ̀		f	s			gh

Àbùdá Àjẹmọ-Fonólójì Èka-Èdè Ifẹ: Moses Adedire Adékúnlé

	Àfẹjì-ètè-pẹ	Àfẹyínfètèpẹ	Àfẹrìgìpẹ	Àfẹjàpẹ	Àfẹfẹfètèpẹ	Àfẹfẹsẹ – fítánánápẹ
Àránmúpẹ	m		n			
Aréhọn			r			
Àfẹgbẹ-enu-pẹ			l			
Àsèsètán				j	gw	

(Àwọn ìró akùnyùn wà ní apá ọtún nígbà tí àwọn ìró àikùnyùn wà ní apá òsì yìí)

Ifónká Àwọn Ìró Kọ́nsónàntì Èka-èdè Ifẹ

Àwọn ìró kọ́nsónàntì èka-èdè Ifẹ tó wà nínú àtẹ òkè yìí ni a ó ẹ àfihàn ifónká wọn nínú àwọn ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù kan àti onísílẹ̀bù méjì bá yìí:

6. /b/ /f/
 bọ fẹ
 ẹbẹ ifẹ
 /m/ /t/
 mọ tà
 ọmọ ata
 /d/ /j/
 dé já
 ọdà eja
 /s/ /y/
 sùn yí
 isẹ ayà
 **/n/ /k/
 nà kún
 àná oko
 /r/ /g/

rí	gé
orí	ogun
**/ḡw/	/ḡh/
gwe	gha
ègwa	èghin
**/l/	/kḡp/
là	pè
àlá	èpé

A lo àmì “**” láti ya àwọn ìrò kónsónàntì m̀erin yìí sòtò nínú ètò ifónká wọn tó wà lókè yìí nítorí àwọn àlàyé diẹ tí a fẹ̀ ̀se lórí òkòòkan wọn. Àwọn ìrò náà ni: /ḡw/àti/ḡh/; /l/àti/n/.

/ḡw/ àti /ḡh/

Nínú òpò iṣẹ̀ tó ti wà ̀sáájú lórí ìrò-ifò inú èka-èdè Ifẹ̀, a se àkíyèsí pé/ḡh/ni òpò àwọn onímò yìí tóka sí gégé bí èdá ìrò kónsónàntì/w/ti inú olorí èka èdè Yorùbá (Adéwólé 1996, Ògúnṣínà 1972 àti Adékúnlé 1997).

Iṣẹ̀ iwádíí yìí hù àwọn àká-òrò kan jáde èyí tó jẹ̀ pé/ḡw/ló jẹyọ nínú wọn. bí àpẹrẹ:

7. (i) ‘gwè’
- (ii) ‘ìgwà
- (iii) ‘ègwà’
- (iv) ‘ògwó’
- (v) ‘ègw’
- (vi) ‘ògwa’
- (vii) ‘gwó’

Àwọn òrò yìí ni a lè rí nínú àwọn ìpèdè lóríṣíríṣi nínú èka-èdè Ifẹ̀. Bí àpẹrẹ:

8. (i) Olú ù tí ì gwè
- (ii) Ìgwà rẹ̀ rẹ̀ mí rárá
- (iii) Èlò ni abó ègwà lójà.
- (iv) È ̀ è tiè légwà
- (v) Ògwá òpẹ̀ ni yè é
- (vi) Olú gwọ̀ aṣọ̀ tuntun

Àwọn àpẹrẹ̀ òkè yìí tún yàtò sí àwọn wònyí:

9. (i) 'ghí'
 (ii) 'ghù'
 (iii) 'ìgha'
 (iv) 'ìghan'

Àwọn àpẹẹrẹ yìí hàn de nínú àwọn ipèdè isalẹ̀ yìí ní èka-èdè Ifẹ̀ bí i:

10. (i) 'Olú ghí kí mi ghá'
 (ii) Isu ti ghù
 (iii) Ìghá dé láàná
 (iv) Ìghan olè gwo ilú òhún

Ìṣòro àkókó tí a wòye pé a gbòdò wá ojútùú sí ní ọ̀nà láti gbé òfin kalẹ̀ tí yóò ṣàlàyéìfónkà àwọn ìrò kónsónàntì/gw/àti/gh/. Kò ṣeé ṣe láti lo òfin tó jẹ̀ mọ̀ ìtisiwájú ìdì ahọ̀n (1.1.A.) tààrà nítorí pé òfin náà yóò ní àfi. Bí àpẹẹrẹ

11. a. /gh/
 (i) ghá
 (ii) ìgha
 b. /gw/
 (i) gwò
 (ii) ègwà)

Síbẹ̀, a kiyèsí i pé/gw/kò bá ìrò fáwèlì tó ní àbùdá ìtisiwájú ìdì ahọ̀n (i, u, e, o, in un) jẹ̀ yọ rára. Àwọn wònyí ni wọn gba àmì "+" nígbà tí àwọn fáwèlì bí i (e, o, àti an) gba àbùdá "-." (wo Pulleyblank, 1988).

Yàtò sí èyí, a kiyèsí àwọn àpẹẹrẹ ọ̀rọ̀ tí/gw/ti jẹ̀ yọ tí ó ní àwọn ọ̀rọ̀ mìíràn tí a lè fi dípò wọn nínú èka-èdè Ifẹ̀. Bí àpẹẹrẹ:

12. (i) Ègwà/erèé (beans) b.a Erèé tì kù sílé
 (ii) Ìgwà/Àdìn b.a Àdìn reṣe rẹ̀ mi
 (iii) Gwè/bọ b.a Ọ gwẹ̀ ojú/Ọ bọ ojú

A tún wòye pé àwọn ọ̀rọ̀ oníhùn FKF tí/gw/ti jẹ̀ yọ láàrin wọn ló jẹ̀ pé wọn níàbùdá "-" 1.1.A. àti pé àwọn ọ̀rọ̀ oníhùn FKF ti/gh/ti jẹ̀ yọ láàrinwọn ló jẹ̀ pé wọn ní àbùdá "+" 1.1.A. Bí àpẹẹrẹ:

13. (i) òghú
 (ii) oghe

Àwọn ìrò tó gba "+" lábé àbùdá 1.1.A. ni (i, e, o, u, in, un). Àwọn ìrò tí ó gba "-" lábé àbùdá kan náà ni (e, o, a, an). Àwọn àpẹẹrẹ yìí tún jẹ̀ kí a mọ̀ pé tí/gh/yóò

bá jẹ yọ nínú òrò oníhun F₁KF₂ èyí tí F₂ jẹ àwọn ìrò fáwèlì tó ní “-” fún (1.1.A.), a jẹ pé F₁ yóò jẹ fáwèlì “i.” Nnkan méjì ni eléyí ní sọ nípa èka-èdè Ifè.

14. (i) Ó şeé şe kí èka-èdè náà ní ìrò fáwèlì “i” tó ní àbùdá “-” itisíwájú idi ahón (1.1.A.) gégé bí àkíyèsí àwọn onímò bí i Adétúgbò (1982) àti Adéníyí (2005) àti Ìkòtún (2017) nígbà kan rí èyí tí ó ti pòórà báyíí
- (ii) A lè sọ pé fáwèlì “i,” èyí tó ní àbùdá “-” 1.1.A., ló n pàşè ihun òrò FKF nínú èka-èdè Ifè. Èyí ló fà á tí a fi nì àwọn òrò bí “igha”

Àlàyé méjèjèjì yí ló dára tó sì jẹ itèwógbà nítorí “gw” kò jẹ yọ pèlú àwọn fáwèlì tó ní àbùdá “+1.1.A. rará nínú èka-èdè Ifè Nítorí náà, àwọn kókó tí a fẹ sọ ni pé:

15. (i) Àyípadà bá àwọn ìrò yí nínú itàn idàgbàsókè èdè. Bí àpèşere: /gw/yí padà di/w/nígbà tí/gh/yí padà di/h/. Èyí ló fà á tí àwọn èka-èdè Yorùbá kan fi n lo àwọn ìrò kónsónànti/w/àti/h/ní àwọn sàkàni ifónká/gw/àti/gh/gégé bí/kw/ti yí padà di/k/nínú itàn èdè Sanskrit. (wo Bynon 1996:56)
- (ii) Ìlànà àbùdá 1.1.A., èyí tí èka èdè-Ifè n sàmúlò nínú ètò-ìrò ifò, ni ó hàn nínú àwọn àpèşere yíi./gh/ni wón nílò pèlú àwọn fáwèlì tó ní “+” 1.1.A.
- (iii) Bóyá èdà ìrò fáwèlì “i” tó ní “-” 1.1.A. ti wà tẹlẹ nínú itàn idàgbàsókè èka-èdè náà.

Ewe, iwádíí fi hàn pé/gh/in àwọn èka-èdè bíí Ondo, Ìkálè, ati Ọwò n ló títí di àsíkò yí fún gbogbo ifónká tí a ti n şe pàsípààrò/gw/ati/gh/nínú èka-èdè Ifè. Bákan náà, a kíyèsí pé/gh/yíí ní òpò àwọn òdò iwòyí n pè láti fi dípò/r/nínú àwọn àka-òrò bíí.

16. Èdèòdò	Ojúlówó Yorùbá	
i.	òghò	òrò
ii.	ghí	rí
iii.	oghúko	orúko
iv.	agha	ara
v.	ighò	irò
vi.	ìghèlè	irèlè
vii.	ighe	ire

Àsìpè yíí máa n wópò nínú ìsòrò àwọn òdò láti bí ogún oḍún sí ìsàlè. Bíòrò bá rí báyí, a lè sọ pé/gh/tí bèrè sípò ju ti àtèyìnwá lo. Àkóbá ni irúàsìpèiró bá yíí yóò jẹ fún fòḍnù/r/nítorí pé, o şeşe lójó iwájú kíawon onímò rò péèdàirò/gh/ni/r/. Wón tìlè lè sọ pé kò sí fòḍnù tàbí fónfìnmù/r/nínú fòḍnùàti fónfìnmù kónsónàntièdè Yorùbá. A lérò pé irúíşèlè bá yíí ti şelè nínúitàn idàgbàsókè-ka-èdèlìjèbù lórí fòḍnùàti fónfìnmù “on” àti “an.” Lónííawon eka-èdèlìjèbù kíí pe

“an” mo rará. “on” ni wọn fi máa n dípò rẹ. Èyí ló sì faá tiàwọn onímò kan fi gbà pé “on” ni ojúlówó fónfímù fún fòònù “an.” Wọn gbà péèdà “on” ni “an” jẹ. A léró pé ó yé kí isẹ iwádií tẹsíwájú lórí ìpilẹ̀ àti ònà àbáyọ si irú àsipè yí.

/n/ àti /l/

Tí a bá wo àwọn fónfímù mèjèjèjì yí àti àwọn àpẹẹrẹ tí a lò fún wọn, a ó rí pé/n/ àti/l/ki í ẹ̀dà fónfímù kan náà nínú ẹ̀ka-èdè Ifẹ̀. Àwọn fónfímù mèjèjèjì ni wọn sùyo nínú ìhun kónsónàntì àti fàwẹ̀lì (KF). Bákán náà, àwọn fónfímù mèjèjèjì ni wọn jẹyọ láàrin àwọn iró fàwẹ̀lì ní fẹ̀gbẹ̀kẹ̀gbẹ̀ FKF. Tí a bá ẹ̀ àtúnkọ àwọn àpẹẹrẹ tí a lò sáájú.

17.	/n/	/l/
	nà	là
	àná	àlá

A ó rí i pé síṣe ìpàsípààrò fónfímù/l/àti/n/nínú àwọn àpẹẹrẹ yí mú kí ìyàtọ bá ìtumò àwọn ọ̀rọ̀ náà. Àbá iṣẹ̀yàtọ̀ yí ni kókó tí ó ya fónfímù àti ẹ̀dà iró sọtọ̀ nínú ìmọ̀ ẹ̀dá èdè Yule (2010: 44) sọ pé:

The crucial distinction between phonemes and allophones is that substitution one phoneme for another will result in a word or different meaning (as well as a different pronunciation), but substituting allophones only results in a different (and perhaps usually) pronunciation of some word.

(Ìyàtọ̀ pàtàkì tí ó wà láàrin àwọn fónfímù àti àwọn iró aláìṣẹ̀yàtọ̀ ni pé ilàna ìpààrò fónfímù màa ní mú ọ̀rọ̀ mìrán tabí ìtumò mìrán jáde. (àti pẹ̀lú ìyàtọ̀ ìpèrọ̀) Sùgbọ̀n ilàna ìpààrò ìfónká fún àwọn iró aláìṣẹ̀yàtọ̀ kàn máa ní mú ìyàtọ̀ bá ipè lásán (àti pẹ̀lú ní ọ̀pọ̀ ìgbà nípa bí a ẹ̀ ní pe ọ̀rọ̀ kan náà.)

Ìṣòro tí gbígba/l/àti/n/gégé bí ẹ̀dà fónfímù kan náà yóò dá sílẹ̀ ni:

- a. Àbá náà yóò mú kí èdè Yorùbá ní ẹ̀dà fónfímù fàwẹ̀lì aránmúpè méjì. Ọ̀kan yóò jẹ̀ ojúlówó fónfímù fàwẹ̀lì aránmúpè bí àpẹẹrẹ̀ rìn, sùn, rẹ̀n, ròn, ràn: nígbà tí ẹ̀dà fónfímù aránmúpè keji yóò jẹ̀ ẹ̀dà fónfímù aránmúpè tí ó máa ní jẹyọ̀ léyìn iró kónsónàntì aránmúpè/m/àti/n/.
- b. Àbá ẹ̀dà fónfímù aránmúpè tí ó máa sùyo léyìn iró kónsónàntì aránmúpèyóò mú kí àwọn ẹ̀dà fónfímù fàwẹ̀lì aránmúpè jẹ̀ méje. Iyẹn ni pé gbogbofónfímù fámẹ̀lì àìránmúpè ni yóò ní ẹ̀dà fónfímù aránmúpè. Bí àpẹẹrẹ̀:

18.	i.	mo	[mõ]
	ii.	mi	[mĩ]
	iii.	mu	[mõ]
	iv.	me	[mẽ]
	v.	mọ	[mõ]
	vi.	mẹ	[mẽ]

vii.

ma

[mã]

Àbájádé àbá yí yóò mú kí àwọn iró fàwèlì aránmúpè èdè Yorùbá jẹ oríṣi iró méjì òtòòtò. Àwọn kan yóò jẹ iró asèyàtò nígbà tí àwọn kan yóò jẹ iró aláìṣèyàtò. Ṣéḡeṣeḡe ni irufé àbá bá yí yóò dá sílẹ̀ nínú ìmò èdà-èdè Yorùbá. Nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì òfin tí ó ń darí ìṣòdì-èdà fónfímù aránmúpè nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì ni pé tí iró kónsónàntì aránmúpè bá tẹ̀lẹ̀ fàwèlì àránmúpè nínú ìhun ọ̀rọ̀, irú fónfímù fàwèlì bẹ̀é yóò di èdà fónfímù aránmúpè. Bí àpẹ̀rẹ̀ can, seen, seem, abbl. Sísọ àwọn fónfímù fàwèlì àránmúpè di fónfímù aránmúpè yí kò yí ìtumò àwọn ọ̀rọ̀ yí padà. Yule (2010:44) sọ pé:

In English, the effect of nasalization on a vowel is treated as allophonic variation because the nasalized version is not meaningful contrastive....

In French however, the pronunciation [so] for the word sean (“pail”) contrasts with [sõ] for the word son (“sound”) and beam [bo] (“good-looking) contrast with bon [bõ] (“good”) clearly in these cases, the distinction is phonemic.

(Nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì ipa ilàna ìṣòdìránmù iró fàwèlì ni ó tẹ̀lẹ̀ ilàna èdà iró aláìṣèyàtò nítorí pé èdà ìránmù kò mú kí àyípadà bá ìtumò.

Èwè, nínú èdè Faransé, ìpè (so) fún ọ̀rọ̀ “sean” (pail) yàtò sí ìtumò (sõ) fún ọ̀rọ̀ “son” (sound) àti “bean” (bo) (good-looking) yàtò sí ìtumò “bon” (bõ) (good). Nì irú àkókò bá yí ìyàtò náà jẹ̀ ti ilàna fónfímù.

Nítorí náà, tí a bá gbà pé/n/máa jẹyọ sáájú fàwèlì aránmúpè, tí/l/ń jẹyọ sáájú fàwèlì àránmúpè, a gbòdò gbà pé gbogbo iró fàwèlì tí ó bá jẹyọ lẹyìn/n/tàbí/m/tí wọn jẹ iró kónsónàntì aránmúpè gbòdò jẹ fàwèlì aránmúpè. Bákán náà, wọn gbòdò jẹ èdà fónfímù fàwèlì aránmúpè.

Ọ̀nà kan ṣoṣo tí a lérò pé ó lè yanjú ìṣòrò yí ni pé kí á má gba àbá Bámgbóṣé (1990:13) àti àwọn onímò mìíràn tí wọn gbà pé èdà fónfímù kan náà ni [l] àti [n], kí á gbà pé fónfímù òtòòtò ni wọn. A lérò pé àbá yí kò ní jẹ ìdíwọ̀ fún àlàyé mìíràn tí a lè ṣe látí ṣàlàyé nipa bí fónfímù/n/ti máa ń yí padà di fónfímù/l/nínú ifónká “oní” pẹ̀lú ọ̀rọ̀-orúko (OR) tí ó bèrẹ̀ pẹ̀lú iró fàwèlì tí ó yàtò sí [i] tàbí [u] nínú èdè Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀.

19. i. oní + aṣo = aláṣo
- ii. ọ̀nì + ọ̀mọ = ọ̀lọ̀mọ
- iii. oní + owó = olówó
- iv. oní + èpè = elépè
- v. oní + adé = aládé

Àyípadà yí máa ń wáyé nígbà tí a bá pa fàwèlì/i/tí ó gbèyìn “oní” jẹ̀ tí a sì ṣe àkànpò àwọn fónrán méjì náà, “oní- + OR” A kiyèsì pé àrànmo àbùdá aránmù àti àbùdá àránmù fàwèlì kíńí OR ni ó fa àyípadà “n” sí “l” ní àsìkò náà. Àlàyé yí

jẹ ọkan lára ẹrí tí ó sàtìleyìn fún bí àwọn agbáterù tíọ̀rì onídàrọ̀ ti gbà pé àlàyẹ fónfímù gbòdò ka àbùdá ajẹmọ̀ ipè iró kún pàtàkì; pàápàá jù lọ, tíọ̀rì alágbèékà (auto segmental theory) èyí tí ó jẹ̀ èyà tíọ̀rì onídàrọ̀ gbé ipa àbùdá lárugẹ̀ ju àlàyẹ fónfímù lásán lọ (E wo Goldsmith 1990). Tíọ̀rì yíì gbà pé ipajẹ̀ lè kan àwọn àbùdá fónfímù kan láifì ara kan àwọn àbùdá yòókù (Oyèbádé 1992). Bí àpẹ̀rẹ̀, a ó rí i pé àwọn àbùdá ipẹ̀ (phonetic features) kan náà ni/n/àti/l/ní yàtò sí aránmù àti àìránmù tó pààlà wọn. Ìyẹn ni pé tí fónfímù/n/bá pàdánù àbùdá aránmù, ó gbòdò yípadà di/l/. Èyí ni ó sì jẹ́ kí ó rọ̀rùn láti jẹ́ kí/n/yí padà di/l/nínú ifónká tí a ti mẹnù bà sáájú. Bákan náà, mo fẹ́ kí á kíyèsí i pé àyípadà/n/sí/l/kì í sẹ̀lẹ̀ láàrin ọ̀rọ̀ lásán. Lẹ́yìn igbésẹ̀ àkànṣò ni àyípadà náà ti máa n wáyé. Ohun tí èyí n fi yé wa ni pé nínú ihun òkè ni àyípadà náà ti n wáyé kí í sẹ̀ nínú ihun ipilẹ̀. Nípa ipè ni èdà iró ifò ti máa n jẹyọ̀ nínú eyọ̀ ọ̀rọ̀.

Ìkádíí

A ti gbìyànjù láti sẹ̀ àfihàn àwọn àbùdá ajẹmọ̀-fonólójì èka èdè Ifẹ̀ àti olórí èka-èdè Yorùbá. Àbò isẹ̀ iwádíí yíì fi hàn pé àwọn fónfímù bí i/s/,/w/,/h/àti/ṣ/ kò sí nínú èka-èdè Ifẹ̀. Bákan náà, a rí i pé èka-èdè Ifẹ̀ ni àwọn fónfímù bí i/gw/ àti/gh/, èyí tí kò sí nínú olórí èka-èdè Yorùbá. Èka-èdè Ifẹ̀ kò ní fónfímù “on.” Fónfímù “an” ní Èka-èdè Ifẹ̀ máa n lò nínú àwọn ihun ọ̀rọ̀ tí “on” ti jẹyọ̀ nínú olórí èka-èdè Yorùbá. Àkíyèsí yíì mú kí á fi ojú míràn wo àbá tí ó ti gbajúmò tẹ̀lẹ̀ láti ọ̀dò àwọn àgbà ọ̀jẹ̀ bí Owólabí (1989) àti Bámbgboṣé (1990) pé fáwẹ̀lì “an” ni èdà fónfímù fáwẹ̀lì “on” nínú olórí èka-èdè Yorùbá.

Isẹ̀ iwádíí yíì dábaá pé fòdònu/n/àti/l/kì í sẹ̀ èdà fónfímù kan náà (Sẹ̀ nínú èka-èdè Ifẹ̀nikan?) Àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a sẹ̀ àfihàn wọn nípa ilàna ifónká jẹ́ kí a mò pé fónfímù ọ̀tòọ̀tò ni àwọn méjèjè. A lérò pé isẹ̀ yíì sẹ̀ àtúnṣe sí ọ̀pọ̀ àbá tí àwọn oluwádíí tí kì í sẹ̀ ọ̀mọ̀ ibílẹ̀ èka-èdè Ifẹ̀ ti sẹ̀ lórí èka-èdè Ifẹ̀. Àti pé yòò ran àwọn oluwádíí nípa èka-èdè míràn lówọ̀ ní ojọ̀ iwájú lorí àkòrí isẹ̀ iwádíí tí ó jẹ́ mó èka-èdè.

ÌWÉ ÌTÓKASÍ

- Abraham, R.C (1958), *Dictionary of Modern Yorùbá*. London: Hodder & Stoughton.
- Adékúnlé, M.A (1997) *Àfíwé Fonólójì Èka-èdè Ifẹ̀ àti Yorùbá Àjùmòlò*. M.A dissertation, Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Adékúnlé, M.A (2018), *Fifì ojú imò Èdà-èdè sẹ̀ àtupalẹ̀ Ìyísòdì nínú Èka-èdè Ifẹ̀*. Ph.D. thesis, Department of Linguistics and Nigerian Languages, Olábíísí Ọ̀nàbánjọ̀ University, Ago-Iwoye.
- Adekunle, M.A. (2019). Ipa Ètò Ìpààrò Ìró Fáwẹ̀lì nínú Àṣàyàn Èka-èdè Yorùbá. *Yorùbá: The Journal of Yorùbá Studies Association of Nigeria*. 9/3: 142-158

- Adéníyì H. (2005), Àwọn Èka-Èdè Yorùbá. Adéníyì H. Àti A. Ojo (ed.) Ìlò-èdè àti Èka-èdè Apá kejì. pp: 1-52 Trenton, USA: African World Press.
- Adétúgbó, A. (1982), Towards a Yoruba Dialectology. Afóláyan Adébisí (o.l.)Yorùbá Language and Literatures (Munchen, Germany), 2: 56-63.
- Adéwólé, L.O (1996), Ifẹ Pronouns in Polylectal Grammar. *Journal of Nigerian Languages and Literatures* (Munchen, Germany), 2; 56-63.
- Akinkúgbè, F. (1976), An Internal Classification of the Yoruboid Group (Yoruba, Itsekiri, Igala). *Journal of West African Languages* xi, (1-2): 1-19.
- Adéwólé, L. O. (2018). Òrò – orúkọ Asèbéèrè nínú Èka – ède Ifẹ. *Research in Yoruba Language and Literature*. 12 : 22 - 42
- Awóbùlúyì, O. (1992), Issues in the Syntax of Standard Yorùbá focusconstuction. *Journal of West African Languages* xxii, (2). 69-88.
- Awóbùlúyì, O. (1998), Àwọn Èka-Èdè Yorùbá. Presented at Annual Conference of the Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN) held in Ibadan Pastoral Institute, Ibadan, November.
- Bámgbósé, A. (1990), *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*.Ìbàdàn: University press.
- Bynon, T. (1996), *Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldsmith, J. (1990), *Autosegmental and Metrical Phonology*.Oxford: Blackwll Publishers.
- Ìkòtún, R. (2017), Pronouns in Ijẹṣa Dialect. *Inquiry in Languages and Literatures*.10:1-14. Department of Linguistics and Languages. Adékúnlé Ajáṣin University, Àkùngbá-Àkókó, Òndó State.
- Napoli, D.J (1996), *Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ògúnṣínà, B.A (1972), The Phonology of Ifẹ Dialect. B.A Long Essay, Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Ibadan.
- Olúmúyíwá, O.T (2006), Àwọn Wúnrẹn Onítumò-gírámà nínú Àwọn Èka-èdè Ààrin Gbùngbùn. Ph.D. thesis Department of Linguistics and Languages, Adékúnlé Ajáṣin University, Àkùngbá-Àkókó.
- Oyèbádé, F.O (1992), Phonology II. Ore Yusuf (ed.). *Introduction to Linguistics*. Ilorin: University of Ilorin Press.
- Oyèlàràn, O. (1976), Towards a Yorùbá Standard. *Yorùbá: A Journal of the Yorùbá Studies Association of Nigeria*, 2:1-22.
- Yule, G. (2010), *The study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.